

VARGA ÁGOTA TÖRTÉNELMI DOKUFILMJEI

# Meghurcoltak igaza

MURAI ANDRÁS

VARGA ÁGOTA DOKUMENTUMFILMJEI SZEMÉLYES TÖRTÉNETEKBE TÁRJÁK FEL A „PUHA DIKTATÚRA” ELYNYOMÓ STRATÉGIÁIT.

**H**áiba tudjuk, hogy a múlttal folytatott szakadatlan dialógus feltétele jelenbéli önmeghatározásunknak, mégsem magától értetődő egykori és mai énünk kommunikációja, sem a személyes, sem a társadalmi emlékezet szintjén. Hallgatásra nem csupán a politikai rendszer tiltása kényszeríthet, hanem a megélt trauma székelyene, a megálázott személyek megbélyegzettsége, vagy a soha nem feledhető fizikai és lelki fájdalmak felidézésétől való félelem. Mi kell ahhoz, hogy az évtizedeken át hurcolt, gyöttrő és kimondatlan igazságtalanságok a felszínre kerüljenek? Varga Ágota a legtöbbet teszi, amit e téren dokumentumfilmes tehet, mikor párbeszédet kezdeményez a Kádár-kori hatalom képviselői és a nekik kiszolgáltatottak, a megfigyelték és megfigyelők között, vagy épp kapcsolatba hozza a mai fiatal generáció tagjait a múlt tanúival. Munkái kiválóan megmutatják, hogy a „legvidámabb barakk” mennyire relatív meghatározása a Kádár-kor-

szaknak: honfitársaink meghurcolását, életek tönkretételét is jelentette ez az időszak. Legújabb rendezése, a *Megbélyegzetten* egy 1968-ban elítélt fiú története, akit büntetése letöltése után még évtizedekig próbált ellehetetleníteni „finom” módszerekkel a rendszer árgus szemekkel figyelő, nyomozó apparátusa. A *Megbélyegzetten* következtében kapcsolódik Varga Ágota korábbi munkáihoz: a személyes történeten keresztül a Kádár-rendszer elnyomó stratégiáit, az egyéni szabadság megfosztásának módszereit tárja fel.

## TARTÓTISZTEK SAJNÁLATA, MEGFIGYELTEK MEGBOCSÁTÁSA

Varga Ágota dokumentumfilmes és kutató, e két tevékenység egymást erősíti a szocializmus visszaéléseit feldolgozó rendezéseiben. A katolikus egyház elleni tevékenységgel foglalkozó filmsorozata komoly kutatómunkára, levéltári forrásokra épül, ugyanakkor a társadalmi-politikai mechaniz-

„Önvizsgálatra alig kerül sor”  
(A tartótiszt)

musokkal egyidejűleg kibont egyéni sorsokat is. A Kádár-rendszerben megfigyelt, munkájukból eltávolított, zaklatott papok sorsával foglalkozó filmtrilógia darabjai, *A tartótiszt* (2013), az *Operatív érték – a besúgottak* (2014), a *Bokros jelentések* (2017) összefüggő rendszert alkotnak: a szocializmust túlélni próbáló katolikus közösségek hatalom általi vegzálása áll a középpontban. Az *Operatív érték* a fiatalokkal foglalkozó közösség, a Regnum Marianum üldözését, a *Bokros jelentések* a Bulányi György által alapított kis csoportok, ahogy a belügyi a jelentésekben neveztek, a „bulányista mozgalom” hányatott sorsát mutatja be. Az egyházüldözésekről szóló filmek közös nevezőjét a megfigyelések és beszerzések adják. A *tartótiszt* különös súllyal szerepel e filmek sorában, ugyanis itt vállalja először arcát (nevét nem) nyilvánosság előtt egy tartótiszt. Varga Ágota kitartó munkával rávette a szereplésre, sok részletet megtudunk tőle munkájának napi rutinjáról, a beszerzések mechanizmusáról, a zsarolás módszeréről. A kirajzolódó okok és okozatok összefüggései nem fekete-fehér viszonyokat mutatnak, s ez is fontos üzenete Varga Ágota Kádár-rendszer államvédelmi tevékenységével foglalkozó filmjeinek: árnyalja a szereplők megítélését. A belügyi szervek mindent megtettek, hogy ellehetetlenítsék az általuk veszélyesnek tartott papokat, de tragikus volt a beszerzett egyházi személyek sorsa is, akiket zsarolták, tönkretették, ugyanakkor volt olyan is, aki túlteljesítette az elvárásokat. A helyzetet bonyolítja és az árusok számát növeli, hogy sok esetben az egyházi vezetők, főpapok utasították rendre a papokat, félve a belügyi szervek retorziójától.

Varga Ágota fontos alkotói módszere a szembesítés. Volt egy rövid időszak a magyar dokumentumfilm történetében, a rendszerváltozás formálódó társadalmi-politikai közege, amikor számos filmes élt ezzel a lehetőséggel. A kemény diktatúra kiszolgálói és az áldozatok szembesítésének emlékezetes jelenetét találjuk például a *Törvénytörés nélkül* (1988), a *Vérrel és kötéllel* (1990), az *Ítéletlenül* (1991) című filmekben. A 2010-es években azonban ritkán láthatunk erre példát (a kivételek közé tartozik a Biszku Béla





számokérésével foglalkozó *Bűn és büntetlenség*), következő alkalmazását pedig csak Varga Ágotánál találjuk. A már említett rendezései mellett a holokauszt emlékezetével foglalkozó *Leszármazottak* erre épül, s a cigány holokausztról szóló *Porrajmosban* is katartikus jelenetet eredményez.

A szembesítés által a különböző nézőpontok ütközése összetettebb, árnyaltabb képet ad az adott korról, egyúttal megmutatja az emlékezés stratégiáit és az öngazolás mechanizmusait. Varga Ágota filmjei épp a szembesítésre építő helyzeteknek köszönhetően a bűnbánat és a megbocsátás lehetőségéről is szólnak. A *Bokros jelentések*ben a megyei rendőr-főkapitányság III/III-as osztály operatív főtisztje ül egy asztalhoz az üldöztetések történetét levéltári anyagokban kutató, egykor megfigyelt pappal. „Gyakran találkoztam a nevével” – mondja a lelkész az iratokra utalva, miközben a volt tiszt kedélyesen mosolyog, annak tudatában, hogy évtizedekig jól végezte munkáját. A kedélyesség látszatát fenntartó beszélgetésbe ritkán csúszik be egy-egy kritikus, a diktatúrát kiszolgáló tisztre vonatkozó megjegyzés. A *tartótiszt* címszereplője és a *Bokros jelentések* operatív embere is leginkább szakmailag értékeli saját tevékenységét, a munka kihívásairól és szépségeiről beszélnek – önkritikára, erkölcsi önvizsgálatra alig kerül sor. Példaértékű az a higgadság, ahogy a megfigyelt és hivatásuktól megfosztani kívánt papok

„Harcoljanak a szabad nyugati világgért”  
(Megbélyegzetten – 1968)

beszélnek a hatalom egykori birtokosaival, az a megértés, ahogy ma megítélik a tartótiszteket és besúgókat. Ugyanakkor a megbocsátás időnként gátolja a múlt kibeszélését, a felelősség kérdésének megvitatását, és ezen a ponton jut fontos szerephez a rendező. Varga Ágota kérdéseivel rásegít a szembesítés szituációjára, jelenléte, közvetetése hozzájárulnak a volt állambiztonsági alkalmazottak erkölcsi állásfoglalásának kimondásához. A tartótiszt addig jut el, hogy elismeri, ma már feleslegesnek tekinti az elvégzett munkáját, hiszen a rendszer összeomlott, a *Bokros jelentések* tisztje pedig végül kimondja: „sajnálom”. Ezt is talán csak azért, mert a helyzet kikényszeríti belőlük.

#### LEZÁRATLAN MŰLT

Az 1968-as globális tiltakozási hullám elkerülte Magyarországot. Nem csak utcaköveket felszedő és rendőrökkel összezacspó diákok, vagy tüntetések nem voltak, a prágai tavasz leverésekor még a szolidaritás kifejezésére is alig-alig találunk példát. Az egyetlen csoportos ellenzéki megmozdulás a filozófusok korcsulai nyilatkozata szűk értelmiségi körön kívül nem vált akkor ismertté. A prágai önégető egyetemista, Jan Palach példáját követő 17 éves Bauer Sándor mártírhála pedig teljesen elhallgatott esemény volt. Varga Ágota munkája, a *Megbélyegzetten* tovább bővíti a csehszlovák reformokkal rokonszenvező és ezért ellenállást szervező kevés magyar

névsorát. Igaz, a film inkább szól a Kádár-rendszer személyes sorsokat kettétörő aknamunkájáról, mint '68-ról. A történet nem mindennapi: Kovács László, 14 éves orosz lányi fiú, a csehszlovák diákmozgalmakon és reformokon felbuzdulva, barátaival levelet ír a Szabad Európa Rádióknak, és fegyvereket kérnek, hogy Magyarországon harcoljanak a „szabad nyugati világgért”. Naiv, gyerekes elképzelés, de a belügyi szervek önjelölt forradalmárokat látnak bennük. 12 évvel '56 után még mindig retteg a hatalom az ifjúság forradalmi gondolataitól. Így kezdődött Kovács László kálváriája. Elítélik, hét hónapot tölt fegyházban (14 évesen), s fájó emlék lehet, hogy a tárgyaláson apja is inkább a párt elvárásának felelt meg, és nem állt mellé. A hatalmi gépezet kiszolgálói mindent elkövetnek, hogy ne tanulhasson, homoszexualitással vádolják, próbálják beszervezni, mivel ezt elutasítja, nem engedik érettségizni. Varga Ágota ötlete, hogy Kovács László mai gimnazistáknak mondja el megrázó történetét, hiszen 1968 csehszlovákiai eseményei ma már tananyag, ő pedig élő tanúja a korszaknak, s a generációk közötti emléktáradás meggyőző módja az *oral history*, a megélt múlt elbeszélése. A film azonban ennél is közelebb hozza egymáshoz a mai kamaszokat a hatvanas évek végi szocializmus világához, úgy, hogy a dramatizált jelenetekben ők játsszák el a korabeli fiatalokat.

Újra átélni a megaláztatások emlékét felkavaró élmény, hallgatóságnak és elbeszélőnek egyaránt. „Idejöttem és elsírtam magam.” – mondja Kovács László, „nem tudom a múltat lezárni”. Nincs befejezett múlt, erről szólnak Varga Ágota dokumentumfilmjei. A párbeszéd az elhallgatott sorsokról azonban könnyebbé teheti a személyes sérelmek súlyát, és közelebb vihet közös múltunk bűneinek megértéséhez.

**MEGBÉLYEGZETTEN** – magyar dokumentumfilm, 2019. Rendezte: **Varga Ágota**. Forgatókönyv: **Maruszkai Balázs, Varga Ágota**. Operatőr: **Markert Károly, Klimes Tamás**. Szereplők: **Kovács László, Hartai Soma** (Kovács László, 14 évesen), **Barabás Kiss Zoltán** (Apa), **Soleczki Janka** (Anyja), **Franyó János** (Gábor), **Fendli Ferenc** (Műhelyfőnök), **Gaskó Balázs** (Bíró), **Dányi Krisztián** (Nyomozó). Gyártó – forgalmazó: **FILMIRA**. A **Duna Televízió** bemutatója. 55 perc